

- ²² *Кадеєв В. И.* Импортные светильники из Херсонеса I—IV вв. н. э. — СА, 1969, № 3, с. 163—169.
- ²³ *Кадеєв В. И.* Очерки, с. 148.
- ²⁴ *Perslzuig J.* Lamps of the Roman period first to seventh century after Christ. — Princeton, Athenian agora, 1961, vol. 7.
- ²⁵ Инв. номера № 3251/II, 3256/II. — Архив ХМ, д. 104, л. 43.
- ²⁶ Дневник Р. Х. Лепера. — Архив ХМ, д. № 85, л. 2.
- ²⁷ Там же, л. 18.
- ²⁸ *Кадеєв В. И.* Импортные светильники..., с. 196.
- ²⁹ *Гайдукевич В. Ф.* Некрополи некоторых Боспорских городов. — МИА, 1959, № 69, с. 223, рис. 94, 5.
- ³⁰ *Кадеєв В. И.* Очерки истории, с. 56, рис. 3, 9.
- ³¹ *Арсеньева Т. М.* Могильник у дер. Новоотрадное. — МИА, 1970, № 55, с. 116—123.
- ³² *Кадеєв В. И.* Очерки истории..., с. 59.
- ³³ *Якобсон А. Л.* Раннесредневековый Херсонес. — МИА, 1959, № 63, с. 280—281.
- ³⁴ *Пятнищева Н. В.* Ювелирные изделия Херсонеса. — Тр. ГИМ, 1956, вып. 18, с. 59—61, табл. XIV.
- ³⁵ *Кунина Н. З., Сорокина Н. П.* Стекланные бальзамарии Боспора. — ТГЭ, 1973, № 13, с. 161—164.
- ³⁶ Там же.
- ³⁷ *Белов Г. Д.* Херсонес Таврический. — Л., 1948, с. 116—117.
- ³⁸ *Алексеева Е. М.* Классификация бус некрополя у дер. Новоотрадное. — МИА, 1970, № 155, с. 152, табл. 1.
- ³⁹ *Алексеева Е. М.* Античные бусы Северного Причерноморья. — САИ, 1975, Г1-12, с. 34, табл. V, № 29—31.
- ⁴⁰ *Анохин В. А.* Монетное дело в Херсонесе I—III вв. н. э. — НЭ, 1963, № 4, табл. XIV, 1.
- ⁴¹ Визначення Т. І. Костромічової.
- ⁴² *Лепер Р. Х.* Дневник раскопок Херсонесского некрополя. — Херсонский сб., 1927, вып. 2, с. 206.

В. Д. БАРАН, Г. М. НЕКРАСОВА

Поселення Рашків II на Середньому Дністрі *

Ранньослов'янське поселення Рашків II розташоване на вузькій рівній береговій терасі Дністра, на 1,5 км вище за течією від с. Рашків Хотинського р-ну Чернівецької обл. В 700 м на південний схід від нього знаходилось ранньослов'янське поселення Рашків III. З північного сходу територія поселення обмежена обривом берега висотою 5—6 м над рівнем ріки. В зрізі обриву простежується культурний шар — залишки жител, печі-кам'янки. З південного заходу над терасою піднімається крутий схил. Відстань між цими природними межами поселення 8—9 м. Культурний шар, виявлений вздовж берега протягом 500 м, насичений дрібними вкрапленнями вугликів і часто переривається. Глибина його залягання від рівня сучасної поверхні 0,7—1 м, а в місцях, де були жителі або господарські споруди, — до 2 м. Зверху культурний шар перекритий наносами землі завтовшки 1 м, яка спливла зі схилу. Більшість території поселення зараз зайнята лісопосадкою, тому 1975 р. розкопки проводились на вузькій смузі в місцях виходу заповнення жител. Виявлено залишки восьми жител-напівземлянок, з яких добре збереглися чотири (№ 2, 3, 5, 6), інші майже повністю зруйновані обривом берега і простежувалися лише в профілі, як розпливчасті плями темного заповнення. Крім жител розчищено одну господарську яму. 1977 р. розкопки проводили у південній частині пам'ятки, в 17 м на південний схід від лісопосадки. На вільній від дерев ділянці (32×8 м) відкрито шість жител-напівземлянок і одну заглиблену споруду (рис. 1, 1).

Всього на поселенні Рашків II виявили залишки 14 напівземлянок, одну заглиблену споруду і господарську яму.

Житло № 1 виявлено приблизно в центрі поселення. Тут у зрізі берега простежено темну видовжену пляму. При розчистці встановле-

* Поселення досліджувалось Слов'яно-руською Дністровською археологічною експедицією під керівництвом В. Д. Барана з участю Г. М. Некрасової.

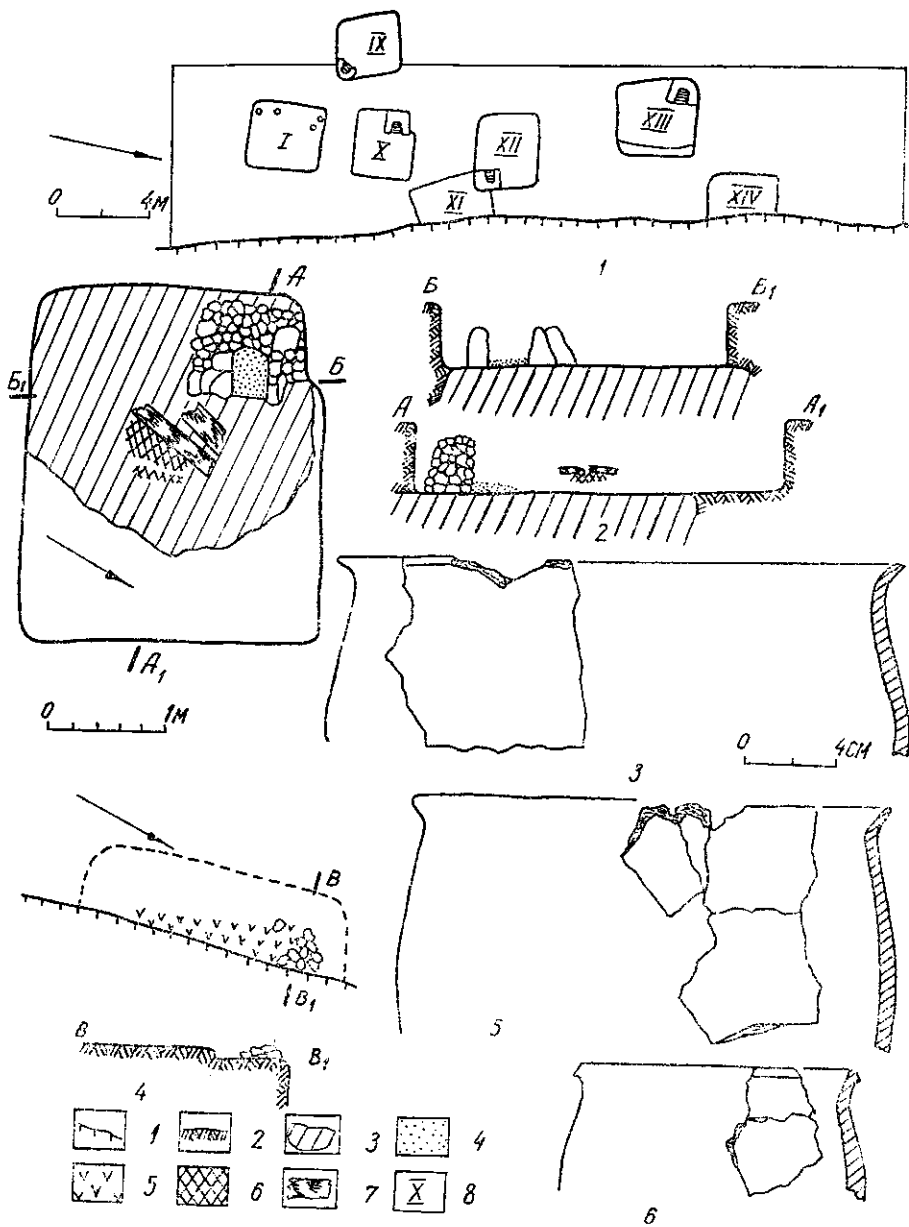

Рис. 1.

1 — лінія обриву берега, 2 — материк. 3 — камінь з підоснови берега, 4 — поліл, 5 — вуглики, 6 — обпалена глиняна обмазка, 7 — обвуглені плахи, 8 — номери жител: I — Загальний план розкопу; II — план і розрізи житла № 10; III — ліпний горщик з житла № 10; IV — план і розрізи житла № 7; V—VI — ліпні горщики з житла № 7.

но, що це заповнення споруди, заглибленої у ґрунт на 1,5—1,8 м від сучасної поверхні. Її контури простежити не вдалось. Судячи за довжиною, це могла бути напівземлянка, яка обвалилась разом з обривом берега. У заповненні трапилось кілька фрагментів ліпного і гончарного посуду (рис. 2, 5).

Житло № 2 простежувалось в обриві берега. На глибині 1,9 м від сучасної поверхні розчищено піч-кам'янку із зруйнованою задньою стінкою, орієнтовану челюстями на південний захід. Розмір збереженої частини $1 \times 0,55$ м, ширина челюстів 0,4 м, бокові стінки збереглися на висоту 0,45 м від рівня череня і були складені з кам'яних плит, поставлених на ребро. Чернінь плоский, підмазаний глиною і обпалений на глибину 3—4 см. Повністю контури житла простежити не вдалось,

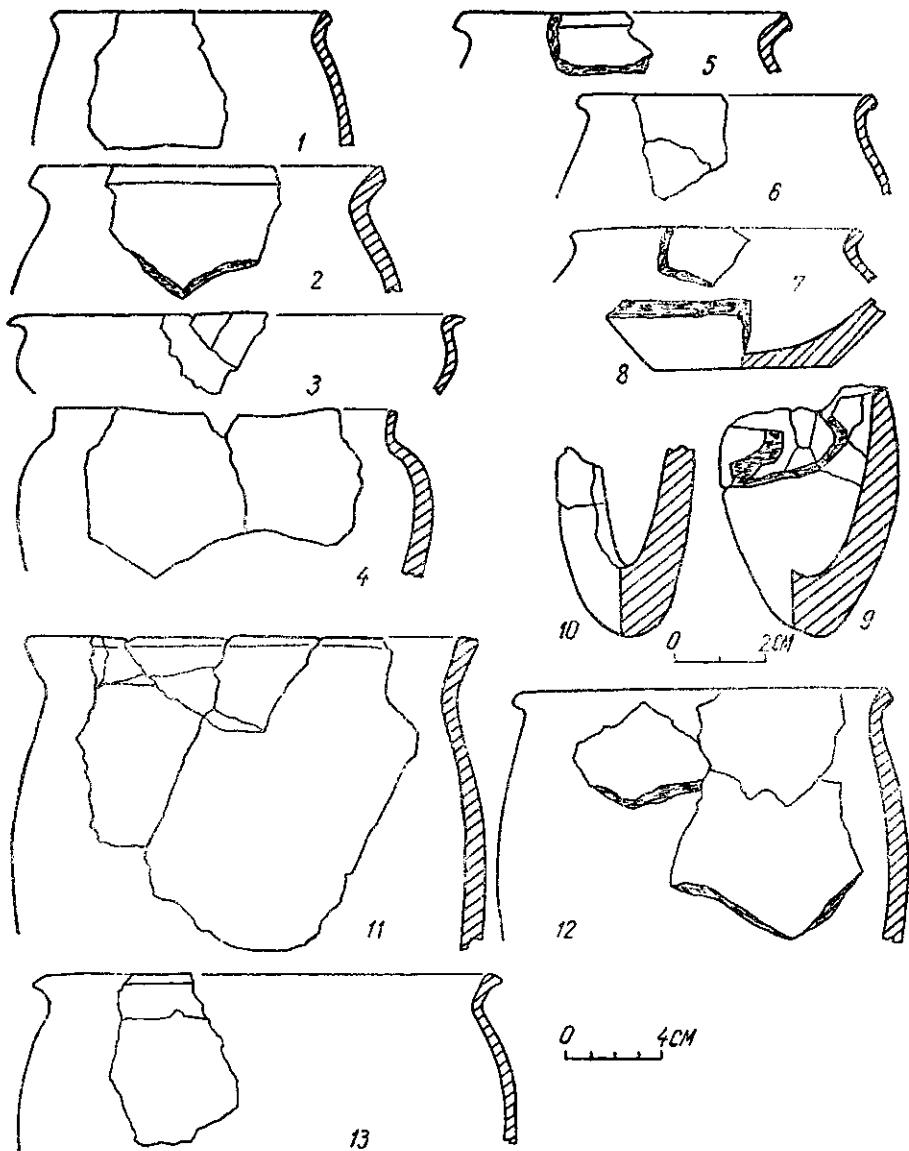

Рис. 2. Кераміка гончарна (1—3, 5—8) і ліпна (4, 11—13) та тигли (9—10) з жител № 4 (1—4), № 1 (5), № 5 (12), № 8 (7—10), № 9 (11), ями № 1 (6) і з культурного шару (13).

але біля південно-східної бокової стінки печі зафіксовано відрізок материкової стінки житла довжиною 1 м, орієнтованої паралельно стінці печі. Таким чином, піч була розташована у східному куті напівземлянки (рис. 3, 5). На долівці біля печі трапився фрагмент ліпного горщика.

Житло № 3 зафіксоване в обриві берега. Це чотирикутна напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу. Її північно-східна стінка зруйнована обривом. Довжина житла 3,2 м, глибина 1,6 м від сучасної поверхні (0,7 м від рівня материка). У східному куті напівземлянки розташована піч-кам'янка, прямокутна в плані, челюстями звернута на південний захід. Її зовнішній розмір 1×1 м, внутрішній 0,5×0,6 м. Стінки печі складені з великих кам'яних плит та уламків пісковуку. Черинь плоский, підмазаний глиною, товщиною 3—4 см (рис. 3,3). У заповненні житла знайдено фрагменти ліпної кераміки.

Залишки сильно зруйнованого житла № 4 простежено в обриві берега на глибині 1—1,7 м від сучасної поверхні. Його розмір і вигляд

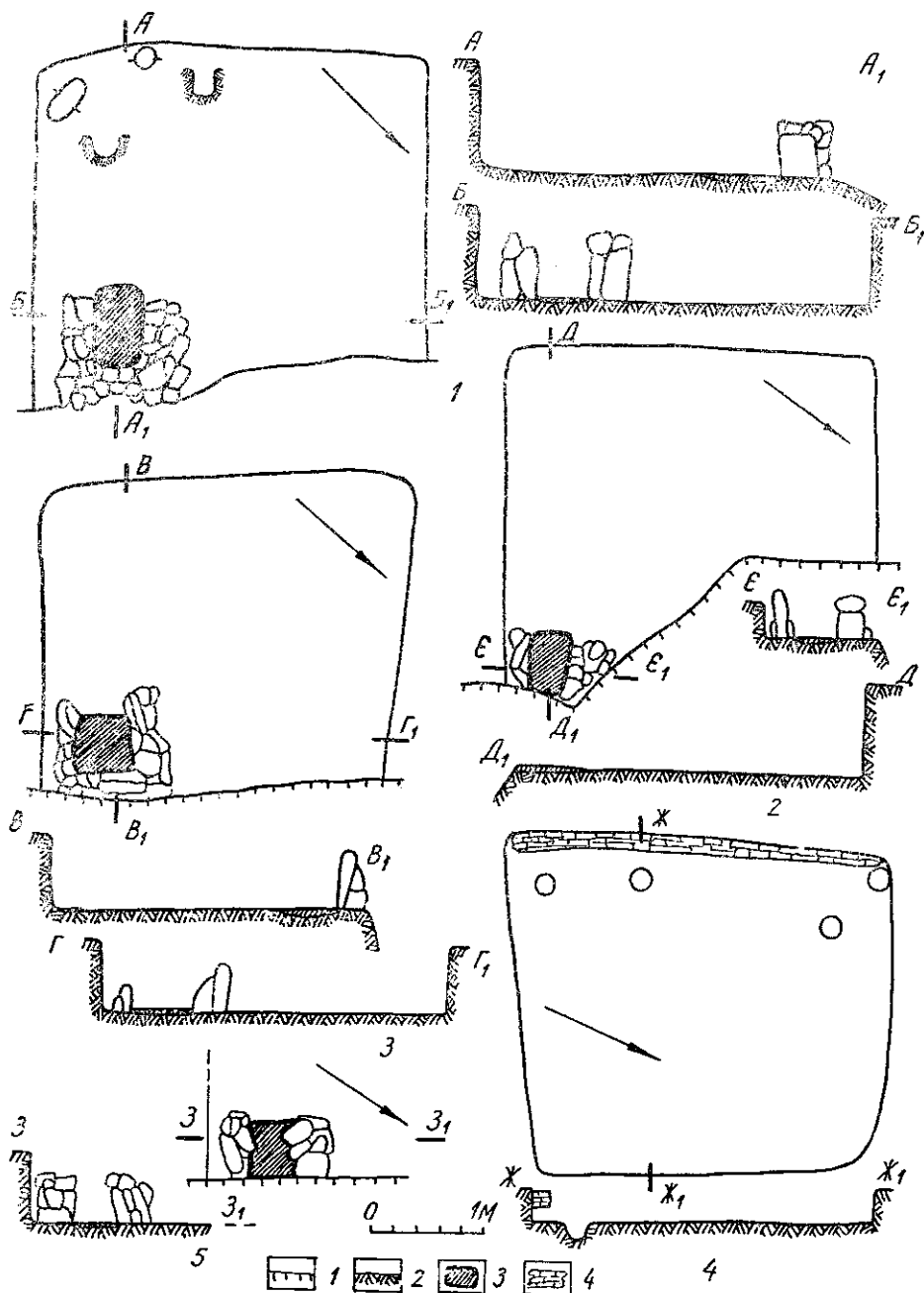

Рис. 3.

1 — лінія берега; 2 — материк; 3 — глиняний черінь; 4 — обвуглена плаха. Плани і розрізи жител № 5 (1), № 6 (2), № 3 (3), № 2 (5) і споруди № 1 (4).

встановити неможливо. У темному заповненні довжиною понад 2 м знайдено фрагменти гончарної черняхівської і ліпної ранньослов'янської кераміки (рис. 2, 1—4).

Житло № 5 виявлено в обриві берега на глибині 1 м від сучасної поверхні. Це чотирикутна напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу. Її північно-східна стінка частково зруйнована обривом. Розмір житла 3,1×3,2 м, глибина 2 м від сучасної поверхні (1 м від рівня материка). У східному куті напівземлянки трапилась пічка-янка, прямокутна в плані, челюстями звернута на південний захід. Зовнішній розмір печі 1,15×1,15 м, внутрішній — 0,75×0,45 м. Стінки збереглися на 0,6 м від рівня череня та були складені з великих

плит і дрібних уламків вапняку. Черінь товщиною 5—6 см, плоский і підмазаний глиною. У південному куті житла розміщено дві ямки розміром $0,45 \times 0,25$ м і $0,25 \times 0,25$ м, глибиною 0,20 м від рівня долівки (рис. 3, 1). У заповненні житла трапились фрагменти ліпних ранньослов'янських горщиків (рис. 2, 12).

Житло № 6 простежено в обриві берега на глибині 1 м від сучасної поверхні. Це чотирикутна напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу. Її північно-східна стінка зруйнована обривом. Довжина південно-західної стінки житла 3,3 м, збереженої південно-східної стінки 3,2 м, глибина залягання долівки 1,95 м від сучасної поверхні. У східному куті розташована піч-кам'янка, челюстями звернута на південний захід. Ширина печі 0,9 м, стінки її збереглися на висоту 0,6 м від рівня череня і були складені з плит і невеликих уламків вапняку. Черінь розміром $0,6 \times 0,35$ м, товщиною 4—5 см, плоский і підмазаний глиною (рис. 3, 2). У заповненні знайдено дрібні фрагменти ліпного посуду.

Житло № 7 простежене в обриві берега на глибині 1,4 м від сучасної поверхні у вигляді аморфної плями темнуватого заповнення довжиною 2,4 м. Заповнення заходило в берег на 0,2—0,3 м. У північній його частині на глибині 1,7 м від сучасної поверхні зафіксоване скупчення невеликих обпалених каменів (очевидно, залишки печі) і фрагменти ліпної кераміки (рис. 1, 4—6).

Житло № 8 простежено в обриві берега у вигляді сірої невиразної плями діаметром 2,5 м. У східній її частині на глибині 2 м від сучасної поверхні знайдено рештки печі-кам'янки з підмазаним глиною плоским черенем. У заповненні виявлено фрагменти ліпної та гончарної кераміки, а також два глиняних конусовидних тиглі (рис. 2, 7—10).

Житло № 9 розчищене на південному краї поселення в 39 м на південь від лісопосадки. Це чотирикутна напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу, розміром 3×3 м, глибиною 1,7 м від сучасної поверхні (0,7 м від рівня материка). У східному куті житла розташована піч-кам'янка, челюстями звернута на південний захід, розміром $1 \times 0,9$ м. Стінки печі складені з кам'яних плит і збереглися на висоту 0,4 м від рівня череня. Черінь плоский, підмазаний глиною, розміром $0,6 \times 0,4$ м, товщиною 3—4 см. У заповненні житла знайдено фрагменти ліпного ранньослов'янського горщика (рис. 2, 11).

Житло № 10 виявлене в 1,5 м на схід від житла № 9. Це прямокутна напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу, розміром $3 \times 2,6$ м, глибиною 1,55 м від сучасної поверхні (0,6 м від рівня материка). Стінки житла материкові, долівки у східній частині напівземлянки залягає на материку, у західній — на рівні долівки — виступає кам'яна плита, яка править за долівку*. На цій плиті у західному куті житла розташована піч-кам'янка, челюстями звернута на північний схід. Зовнішній розмір печі 1×1 м, внутрішній — $0,45 \times 0,35$ м. Стінки складені з кам'яних плит, поставлених ребром і забутованих дрібним камінням, вони збереглися на висоту 0,45 м від рівня череня. За черінь править кам'яна плита, на якій побудована піч, глиняна підмазка відсутня. Біля печі на висоті 0,15 м від рівня долівки розчищено сліди обпаленої глиняної обмазки і два уламки обгорілих дерев'яних плах від перекриття даху (рис. 1, 2). У заповненні житла знайдено фрагменти ліпних ранньослов'янських посудин (рис. 1, 3).

Житло № 11 виявлене в 0,5 м на північ від житла № 10. Це чотирикутна напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу. Східна частина її разом з пічю-кам'янкою знищена обривом берега. Довжина житла 3,5 м, збережена ширина — 2 м, глибина залягання долівки 1,6 м від сучасної поверхні (0,5 м від рівня материка) (рис. 4,4).

Житло № 12 східним своїм кутом перекриває західний кут житла № 11. Це прямокутна напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу, розміром $3,3 \times 2,9$ м, глибиною 2 м від сучасної поверхні

* В процесі розкопок виявлено виходи каменю, що складав підснову берега.

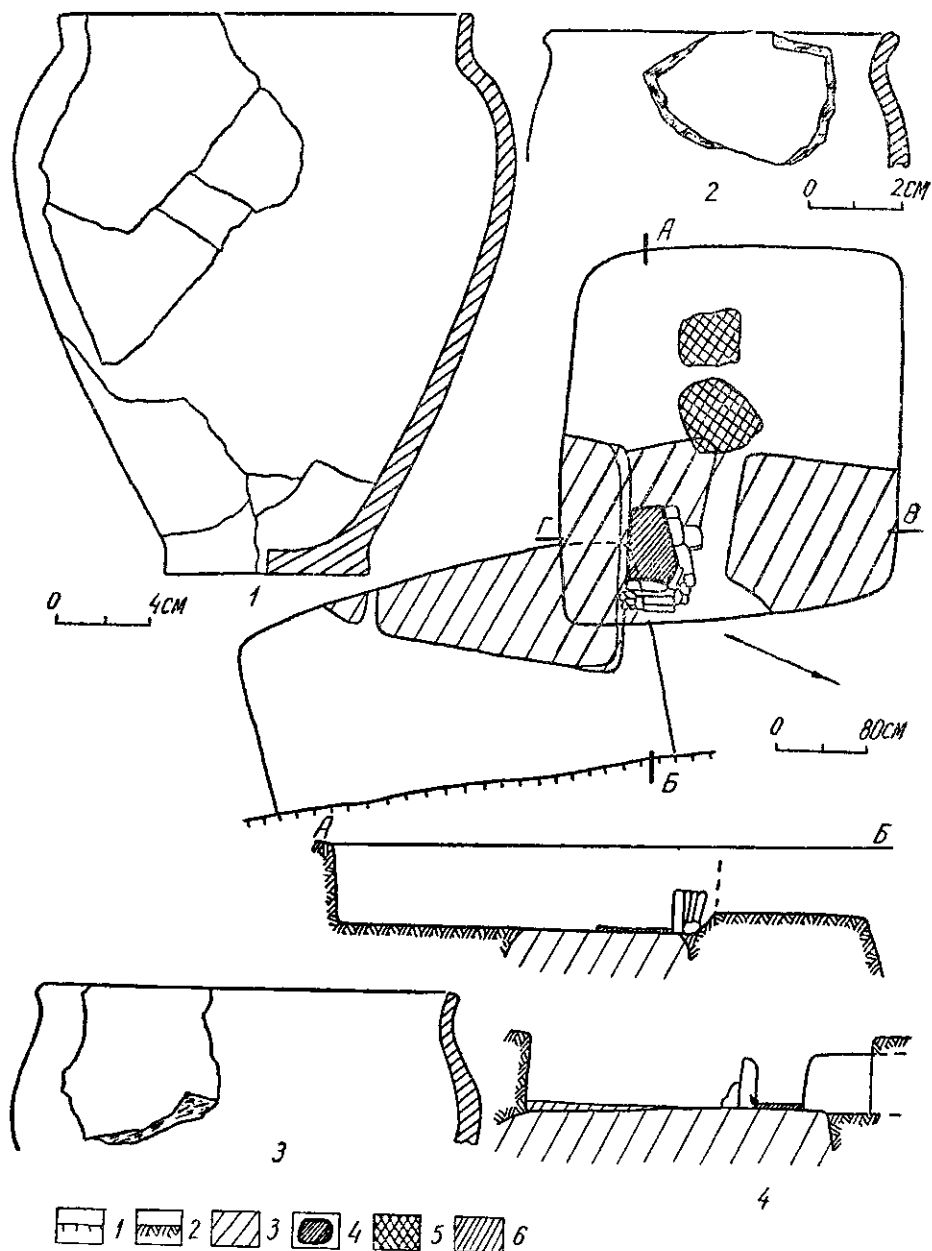

Рис. 4.

1 — лінія обриву берега; 2 — материк; 3 — камінь з підоснови берега; 4 — глиняний черінь; 5 — обпалена глиняна обмазка; 6 — підмазка глиною. Плани і розрізи жител № 12 і 11 (4) та ліпна кераміка з житла № 12 (1-3).

(0,7 м від рівня материка). Материкові стінки житла прямі, долівка рівна, добре утоптана у східній частині — кам'яна. У південно-східну стінку напівземлянки з житла № 11 виходить частина кам'яної плити, довжина її у межах житла 1,65 м, ширина 0,55 м, висота 0,45 м від рівня долівки. Певно, ця плита використовувалась як лежанка, тим більше, що вона одночасово править за бокову стінку печі-кам'янці, побудованої у східному куті житла. Піч розташована на кам'яній плиті долівки і челюстями звернута на південний захід. Її зовнішній розмір $0,9 \times 0,6$ м, внутрішній — $0,65 \times 0,45$ м. Три стінки складені з кам'яних плит, поставлених ребром, збереглися на висоту 0,4 м від рівня череня. Черінь плоский, підмазаний глиною на товщину 4 см. У заповненні жит-

ла на висоті 0,25—0,45 м від рівня долівки розчищено розвал з обпаленої обмазки, вугликів і дрібного каміння (рис. 4, 4). У заповненні знайдено уламки ліпних ранньослов'янських посудин, фрагмент глиняного біконічного прясла, круглу намистину з жовтої скляної пасти і фрагмент бронзової пружинки (рис. 4, 1—3).

Житло № 13 виявлено в 10 м на північ від житла № 9. Це квадратна в плані напівземлянка, орієнтована кутами за сторонами світу, розміром 3,6×3,5 м, глибиною 1,7 м від сучасної поверхні (0,7 м від рівня материка). На довжину всієї північно-східної стінки житла тягнеться материкова лежанка шириною 0,65 м і висотою 0,3 м від рівня долівки. У західному куті напівземлянки у материковій долівці виступає кам'яна плита, ледве підмазана глиною. На кам'яній плиті побудована піч-кам'янка, прямокутна в плані, розміром 1×1,1 м, челюсті її відкриваються на північний схід. Стінки печі збереглися на висоту 0,6 м і складені з великих кам'яних плит, між якими простежується забутовка із дрібнішого каміння. Черинь розміром 0,5×0,6 м, заглиблений у долівку на 0,1 м і підмазаний глиною (рис. 5, 1). Біля печі, під північно-західною стінкою житла, було вкопано у долівку великий ліпний горщик. У заповненні напівземлянки виявлено кілька фрагментів ліпних посудин (рис. 5, 2—3).

Житло № 14 розчищено в 1 м на північ від житла № 13. Це чотирикутна споруда, орієнтована кутами за сторонами світу і на 0,2 м заглиблена у материк. Точно встановити глибину житла неможливо, бо берег у цьому місці сильно розмитий. Східна частина напівземлянки зруйнована обривом. Довжина південно-західної її стінки 3,1 м, збережена довжина південно-східної стінки 2 м. Знахідки не виявлені.

Залишки найкраще збережених жител дають можливість відтворити їх конструктивні особливості. Це чотирикутні напівземлянки площею 8—13 м². Їх долівка опущена у ґрунт на 1,6—2 м від рівня сучасної поверхні (0,6—1 м від рівня давнього горизонту). Всі розкопані житла стоять стінками паралельно течії річки і кутами орієнтовані приблизно за сторонами світу. Материкові стінки напівземлянок вертикальні, долівка добре утрамбована. У житлах № 10, 12, 13 за долівку частково правлять кам'яні плити підоснови берега, а на долівках жител № 12, 13 зафіксовано сліди підмазки жовтою глиною.

В десяти житлах розчищені печі-кам'янки. Печі, як правило, розташовані у східних кутах напівземлянок і челюстями звернуті до протилежної південно-східної стінки. Лише у двох житлах (№ 10, 13) печі розміщені у західних кутах і звернуті челюстями в бік ріки. Печі споруджувались безпосередньо на долівці. Вони прямокутної або квадратної форми, розміром 0,6×0,9 — 1,1×1 м. Черені плоскі, підмазані глиною і розміщені на рівні долівки (лише у житлі № 13 черинь лінзовидно опущений в долівку). У житлі № 10, де черенем печі служила кам'янка, до рівня якої опущене житло, глиняна підмазка відсутня. Стінки печей споруджено з великих, поставлених ребром кам'яних плит і зовні забутовано дрібним камінням. З невеликих уламків каміння складався і купол печей. Печі-кам'янки були основною отоплювальною спорудою у ранньослов'янських напівземлянках Подністр'я другої половини I тисячоліття н. е. Вони відомі і на значній території в межах поширення пам'яток празького типу¹.

Характерним для ранньослов'янських споруд є материкові останці-лежанки, або прилавки². Такий материковий прилавок було розчищено у житлі № 13, а у житлах № 11, 12 роль земляної лежанки відігравали виходи кам'яних плит підоснови берега (у житлі № 12 до такої лежанки навіть була прибудована піч-кам'янка).

У долівці житла № 13 розчищено ямку діаметром 0,3 м, глибиною 0,28 м, в якій стояв ліпний горщик. Такі ж дві ямки для горщиків виявлено у південному куті житла № 5. Традиція вкопувати горщики у долівку напівземлянок зафіксована на ряді ранньослов'янських поселень³, зокрема і на сусідньому поселенні Рашків III.

Відсутність у житлах рашківського поселення ямок від стовпів, а також значна глибина напівземлянок дають можливість припустити, що це були зрубні житла, побудовані з плах, закріплених в обло.

Єдиним об'єктом на поселенні Рашків III, де виявлено стовпову конструкцію, є ледве заглиблена у материк господарська споруда № 1. Вона трапилась на південному краї поселення на глибині 1,3 м від сучасної поверхні. Споруда прямокутна в плані, орієнтована кутами за сторонами світу, розміром 3×3,2 м, глибиною 0,3 м від рівня материка. На краю південної стінки розчищено обгорілу плаху довжиною 3,3 м,

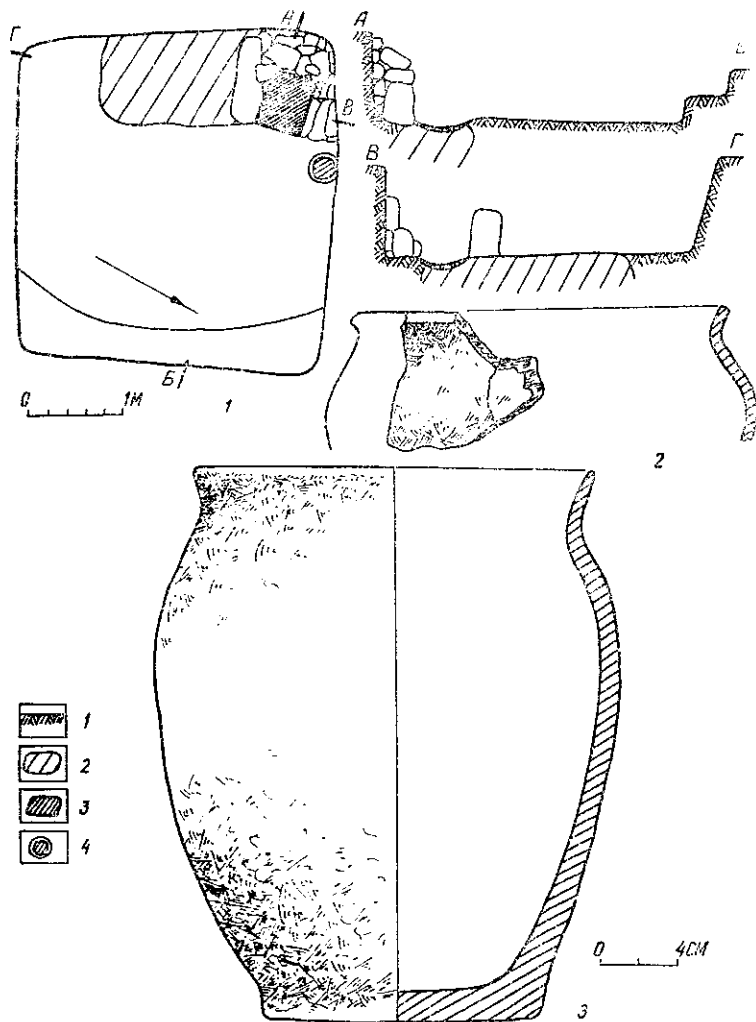

Рис. 5.

1 — материк; 2 — камінь підоснови берега; 3 — глиняний черинь; 4 — горщик. План і розрізи житла № 13 (I) та ліпна кераміка з нього (II—III).

шириною 0,2 м. В західному куті споруди збереглися залишки дерев'яного стовпа діаметром 0,2 м, вбитого в долівку на глибину 0,22 м. Ще три ямки від таких же стовпів виявлено під південно-західною стінкою (рис. 3, 4). Судячи з будівельних особливостей, споруда № 1, мабуть, була односкатним навісом, південно-західний край якого був піднятий на чотирьох стовпах, а північно-східний опирався на ґрунт. На долівці споруди виявлено кілька фрагментів ліпної ранньослов'янської кераміки.

До господарських споруд поселення відноситься зернова яма № 1, розчищена в 4 м на захід від житла № 8. Вона кругла в плані, діаметром 1 м, глибиною 3 м від сучасної поверхні, стінки вертикальні, дно

заокруглене. У темному вуглистому заповненні ями знайдено дрібні фрагменти ліпної і гончарної сіроглиняної кераміки (рис. 2, 6).

Знахідок на поселенні було небагато, причому переважна більшість їх виявлена у заповненнях жител та господарських споруд. Привертають увагу невеликий фрагмент бронзової пружини від фібули, фрагмент біконічного глиняного прясла діаметром 3 см, висотою 2 см і кругла жовта пластова намистина діаметром 0,7 см з житла № 12. У заповненні житла № 8 виявлено два глиняних конічних тиглі. Один з них непоганої збереженості, має дещо звужені досередини вінця, легко вигнуті бочки та гостре конічне дно. Його висота 5 см, діаметр вінця 3,5 см, діаметр бочків 4 см, товщина стінок 1—0,5 см. Тісто тигля чорного кольору з великою домішкою піску, досить крихке. Стінки його з зовнішнього боку заглажені (рис. 2, 9—10). Такі тиглі відомі на поселеннях Подністров'я VI—початку VII ст. (Зозів, Бовшів II, Зелений Гай) ⁴.

Більшість знахідок становить керамічний матеріал, представлений переважно уламками. Лише дві посудини (горщики з жител № 12 і 13) повністю реконструювали. Проте наявний матеріал дає можливість скласти певне уявлення про характер керамічного комплексу поселення, який включає фрагменти як ліпних (88%), так і гончарних (12%) посудин.

Ліпна кераміка представлена виключно горщиками. Вони виготовлені з глини зі значними домішками шамоту, в окремих випадках жорстви або піску. Поверхня їх переважно нерівна, горбкувата, інколи заглажена. Колір коричневий, темно-сірий або оранжевий. Всі вони не орнаментовані. За формою вінця і плічок горщики поділяються на чотири типи.

До найчисленнішої групи належать горщики першого типу з короткими прямими або трохи відігнутими назовні вінцями і високо піднятими крутими плічками (рис. 4, 1—3; 5, 2). Характерним для першого типу є горщик з житла № 12 (рис. 4, 1). Він досить товстостінний, в тісті домішки крупного шамоту, має ледве відігнуті назовні вінця, високі круті плічка, різко звужений донизу конічний тулуб і виділене в профілі плоске дно. Висота горщика 25 см, діаметр вінця 18 см, діаметр плічок 21 см, діаметр дна 9 см. Горщики першого типу найбільш поширені у слов'янських пам'ятках середини I тисячоліття н. е., вони зустрічаються на всіх ранньослов'янських пам'ятках Східної і Центральної Європи ⁵.

Серед горщиків першого типу можна виділити в окремий підтип горщик, діаметр його вінця 7,7 см. Він має ледве відігнуті назовні вінця і заокруглені плічки. В тісті дрібні домішки шамоту і піску, поверхня заглажена, колір оранжевий. Подібні горщики зустрічаються на ранньослов'янських поселеннях Подністров'я і Західної Волині ⁶, крім того, аналогічні посудини відомі на цій території з пам'яток другої чверті I тисячоліття н. е. черняхівського типу ⁷.

Другий тип становлять горщики з розхиленими назовні, іноді потовщеними вінцями і слабо вираженими плічками (рис. 2, 11, 12; 5, 3). Характерним для цього типу є горщик з житла № 13 (рис. 5, 3). Він досить товстостінний, в тісті домішки крупного шамоту, поверхня горбкувата, колір нерівномірний, коричневий. Горщик має високі ледве відігнуті назовні вінця, пологі плічка, заокруглений тулуб і широке плоске дно. Його висота 29 см, діаметр вінця 21 см, діаметр бочків 24 см, діаметр дна 14,4 см. Подібні горщики зустрічаються на ранньослов'янських поселеннях Подністров'я в комплексах V — початку VI ст. н. е. ⁸

Третій тип представлений двома уламками горщиків з сильно відігнутими назовні потонщеними вінцями і слабо вираженими плічками (рис. 1, 3, 5). В тісті домішки дрібного шамоту і піску, колір оранжевий і світло-коричневий, зовнішня поверхня заглажена. Горщики цього типу зустрічаються в ранніх комплексах слов'янських пам'яток Подніст-

ров'я. Зокрема, вони відомі на ранньослов'янському поселенні середини V—VI ст. н. е. Теремці*.

До четвертого типу відносяться два уламки горщиків з відігнутими вінцями, краї яких косо зрізані назовні (рис. 1, б; 2, 13). Тісто посудин з домішками шамоту і піску, колір жовто-сірий, зовнішня поверхня заглажена. За формою вінць горщики цього типу найбільш подібні гончарним сіроглиняним посудинам черняхівської культури, які, очевидно, і служили для них взірцем. В цьому випадку посудини четвертого типу слід датувати в межах V—початку VI ст. н. е., тобто часом, коли гончарна черняхівська кераміка ще не вийшла з ужитку.

Окрему групу на поселенні Рашків II складає гончарна сіро-глиняна кераміка черняхівського типу. Виявлено 21 фрагмент посудин (рис. 2, 1—3, 5—8), 11 з яких належать двом лошеним мискам, а інші кухонним горщикам. Розподіл їх за об'єктами нерівномірний. Уламки гончарного посуду трапились в центральній частині поселення. Вони виступали разом з ліпним посудом в житлах № 1 (75%), № 4 (85%), № 8 (50%) і у ямі № 1 (50%). В інших об'єктах, як і в культурному шарі, гончарна кераміка не виявлена.

Наявність гончарної кераміки лише в заповненнях об'єктів та відсутність поблизу будь-яких черняхівських пам'яток включають можливість її випадкового занесення на поселення. В той же час нерівномірність розподілу гончарного посуду вказує на певну хронологічну різницю між об'єктами на поселенні.

Найбільш ранньою є центральна частина поселення (житла № 1, 4, 7, 8 і яма № 1), де в керамічних комплексах об'єктів фрагменти гончарного посуду поєднуються з ліпними горщиками II—IV типів з архаїчними рисами. Очевидно, ці комплекси визначають початок існування рашківського поселення, який можна віднести до кінця V ст. н. е.

Об'єкти, відкриті на південній окраїні пам'ятки, характеризуються виключно ліпним посудом. Переважна більшість горщиків відноситься до типу I і має аналогії в керамічних комплексах ранньослов'янських пам'яток VI—VII ст. н. е.

Таким чином, поселення Рашків II може бути датоване в межах кінця V—початку VII ст. н. е. Воно синхронне таким поселенням на Дністрі, як Городок, Каветчина, Зелений Гай⁹.

Керамічний комплекс поселення Рашків II підтверджує наявність типологічного зв'язку слов'янських пам'яток раннього середньовіччя з більш ранніми пам'ятками черняхівської культури Середнього Подністров'я, що було встановлено ще при дослідженні поселення в Зеленому Гаї. Цей зв'язок простежується і в житловому будівництві¹⁰.

Важливою рисою комплексів ряду жител рашківського поселення є поєднання керамічних форм пражського і пеньківського типів. Цей факт відбиває синтез обох груп згаданих пам'яток на Середньому Дністрі, де проходили шляхи слов'ян в Подунав'я.

В. Д. БАРАН, А. М. НЕКРАСОВА

Поселение Рашков II на Среднем Днестре

Резюме

В статье рассматриваются материалы славянского поселения V—VII вв. н. э. у с. Рашков на Среднем Днестре. Исследованы остатки 14 жилищ-полуземлянок с печами-каменками, углубленное сооружение типа односкатного навеса и хозяйственная яма. Основную массу находок составляет лепная (90%) и гончарная керамика (10%). Лепная керамика представлена в основном сосудами пражского типа, встречаются горшки архаического вида, имеющие аналогии в раннеславянских комплексах V—VI вв. н. э. Сосуды последнего типа в сочетании с фрагментами гончарной черняховской керамики дают основание для определения времени возникновения памятника

* Розкопки авторів статті у 1979—1980 рр.

У в. н. е. Аналіз керамічного комплексу поселення і його жилищ підтверджує наявність типологічної зв'язи між славянськими пам'ятниками раннього середньовіччя і предшествуючими їм пам'ятниками черняхівської культури на Середньому Дністрі.

¹ Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. — К., 1972; Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). — К., 1975; Русанова И. П. Славянские древности VI—VII вв. — М., 1976; Тимощук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V—X ст. — К., 1976.

² Приходнюк О. М. Ранньослов'янське житло на Поділлі. — Археологія, 1971, № 3, с. 29; Баран В. Д. Ранні слов'яни..., с. 24.

³ Баран В. Д. Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепни. — К., 1961, с. 34.

⁴ Баран В. Д. Ранні слов'яни..., с. 49—50.

⁵ Там же, с. 39—47, рис. 12, 13; Русанова И. П. Славянские древности VI—IX вв. между Днепром и Западным Бугом. — САИ, 1973, Е1-25, с. 10—11.

⁶ Баран В. Д. Ранні слов'яни..., с. 39.

⁷ Баран В. Д. Пам'ятники черняхівської культури басейна Західного Буга. — МИА, 1964, № 116, с. 213—252.

⁸ Русанова И. П. Славянские древности VI—VII вв. ..., с. 27—28, рис. 12, 3; Тимощук Б. О. Слов'яни Північної Буковини..., рис. 1, 2; 3, 5.

⁹ Баран В. Д. Ранні слов'яни ..., с. 159—161, 170—185; Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі..., с. 46.

¹⁰ Баран В. Д. Ранні слов'яни ..., с. 170—185.

В. Д. ГОПАК

Ковальська справа у мешканців Ходосівського городища на рубежі нашої ери

В останні роки дослідження питань, пов'язаних з обробкою заліза у зарубинецьких племен Середнього Подністров'я та суміжних територій, привертає все більшу увагу дослідників¹.

Як відомо, знахідки залізних виробів на зарубинецьких пам'ятках нечисленні. Тому особливу увагу привертає городище, розташоване поблизу с. Ходосівки на високому відрозі правобережного дніпровського плато, в 30 км на південь від Києва, де серед різноманітних знахідок трапилось 15 залізних виробів різного призначення. Це ножі, ложка, великий рибальський гачок, голка, трилопасні наконечники стріл сарматського типу, фрагменти булавки та шила².

Ми піддали металографічним аналізом 14 предметів. Через погану збереженість один наконечник стріли не досліджували.

Найбільшу групу складають ножі — 6 екз., з яких чотири (один уламок леза та фрагмент черешкової частини) (рис. 1, 840, 844—847, 851) непогано збереженості. Всі вони відносяться до так званих ножів з горбатою спинкою, поширених на більшості зарубинецьких пам'яток³. Ножі мають невеликий черешок довжиною 20—40 мм, відокремлений від леза плавним переходом. Інколи верхня грань черешка стає безпосереднім продовженням спинки леза. Максимальна ширина леза досягає 14 мм, товщина біля спинки 2,2—3,1 мм. Початкову довжину ножів неможливо визначити, тому що у них відламані кінці лез. Наявна довжина найбільшого з них становить 108,4 мм.

Результати металографічного аналізу показали, що 5 екз. були виготовлені з погано прокутого кричного заліза з великою кількістю залишків шлаку в металі.

Лезо одного з ножів (рис. 2, 845) мало феритну структуру, бал зернистості якого становив 7—8 (рис. 3, 1). Мікротвердість металу ножа невисока — 160 кг/мм².

Другий ніж також мав феритну структуру. Проте в ньому простежувалась своєрідна шаруватість, яка складалась із смуг дрібнозернистого фериту порівняно невисокої мікротвердості — 181 кг/мм², великозернистого фериту з погано витравленими межами зерен, високою мікротвердістю — 236—254 кг/мм². Це явище викликане нерівномірним роз-